

भाग बाजार

- १२.१ भाग बाजार : अर्थ
- १२.२ भाग बाजाराची कार्ये
- १२.३ भारतातील प्रमुख भाग बाजार
- १२.४ भाग बाजाराशी संबंधित महत्त्वाच्या संज्ञा
- १२.५ भारतीय प्रतिभूती विनियम मंडळ (सेबी)
 - १२.५.१ सेबीची कार्ये
- १२.६ फरक

प्रस्तावना :

भाग बाजार हा भांडवल बाजारातील एक महत्त्वाचा घटक आहे. भाग बाजार हा प्रतिभूतीची खरेदी विक्री केल्या जाणाऱ्या वित्तीय बाजाराचाच एक घटक आहे. भाग बाजार ही एक अशी संघटित भांडवली बाजारपेठ आहे की जेथे गुंतवणूकदार गुंतवणूक व सट्टेबाजीच्या उद्देशाने प्रतिभूतीची खरेदी व विक्री करतात. भाग बाजारात केवळ सूचिबद्ध प्रतिभूतींचेच व्यवहार केले जातात.

सूचिबद्ध प्रतिभूती : म्हणजे अशा प्रतिभूती ज्यांच्या भाग बाजाराच्या व्यवहार यादीमध्ये समावेश आहे. कोणत्याही कंपनीला आपल्या प्रतिभूती भाग बाजारात नोंदणी करण्यासाठी नोंदणीसाठीचा अर्ज करून भाग बाजाराच्या नियम व कायद्याचे पालन करावे लागते.

भाग बाजाराला दुय्यम बाजार किंवा शेअर बाजार किंवा शेअर मार्केट असेही म्हणतात.

१२.१ भाग बाजार – अर्थ

भाग बाजार ही एक अशी विशिष्ट जागा आहे की जेथे विविध प्रकारच्या प्रतिभूतींची खरेदी विक्री केली जाते. प्रतिभूती या संकल्पनेत म्युच्युअल फंडचे युनिट, समहक्क भाग, अग्रहक्क भाग, कर्जरोखे, सरकारी प्रतिभूती, बंधपत्रे इत्यादींचा समावेश होतो. भाग बाजार हे गुंतवणूकदार व कर्ज घेणाऱ्या कंपन्या यांच्यातील मध्यस्थ म्हणून काम करतात. गुंतवणूकदारांना गुंतवणुकीची सुरक्षितता व स्थिरता देण्यासाठी भारतातील भाग बाजारांचे सेबीद्वारे नियमन केले जाते.

सन १५७१ मध्ये स्थापन झालेला लंडन भाग बाजार हा जगातील सर्वात जुना भाग बाजार आहे. तर सन १८७५ मध्ये स्थापन झालेला मुंबई (बॉम्बे) भाग बाजार (Bombay Stock Exchange) हा भारतातील सर्वात जुना भाग बाजार आहे.

भाग बाजाराची व्याख्या :

प्रतिभूती करार (नियमन) कायदा १९५६ नुसार भाग बाजार म्हणजे “प्रतिभूतीच्या खरेदी-विक्रीच्या व्यवहारासाठी मदत करणे, त्यांचे नियंत्रण व नियमन करण्याच्या उद्देशाने स्थापन केलेली, कायदेशीर नोंदणी असलेली वा नसलेली व्यक्तींची संघटना, संस्था किंवा मंडळ होय.”

हजबंड व डॉकरेरी यांच्या मते –

“भाग बाजार म्हणजे खाजगीरित्या संघटित केलेला असा बाजार की जो प्रतिभूतीच्या खरेदी-विक्रीच्या व्यवहाराची सुविधा पुरवतो.”

भाग बाजाराची महत्त्वाची वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे :

- १) प्रतिभूतींचा बाजार : भाग बाजार हे एक असे स्थान आहे जेथे सर्व प्रकारच्या कंपन्या, सरकारी, निमसरकारी प्रतिभूतींचा व्यवहार केला जातो.

- २) **प्रतिभूतींचा पुनर्व्यवहार** : भाग बाजारात कंपन्यांनी अगोदर विक्री केलेल्या प्रतिभूतींच्या खरेदी-विक्रीचे पुनर्व्यवहार होत असतात. अनेक गुंतवणूकदारांमध्ये आपल्याकडील प्रतिभूतींच्या खरेदी विक्रीचे व्यवहार होतात.
- ३) **सूचिबद्ध केलेल्या प्रतिभूती** : भाग बाजारात फक्त सूचिबद्ध केलेल्या/नोंदविलेल्या प्रतिभूतींचेच व्यवहार करता येतात. सूचिबद्ध कंपन्यांची यादी गुंतवणूकदारांच्या हिताचे रक्षण करते; कारण अशा कंपन्यांना भाग बाजाराने ठरवून दिलेल्या कठोर नियमांचे काटेकोर पालन करावे लागते.
- ४) **संघटित आणि नियमन केलेला बाजार** : भाग बाजारात सूचिबद्ध केलेल्या कंपन्यांना भाग बाजार व सेबीने ठरवून दिलेल्या नियमांचे, मार्गदर्शक सूचनांचे व कायद्याचे पालन करावे लागते.
- ५) **निश्चित स्थान** : भाग बाजार ही विशिष्ट अशी भौतिक जागा आहे जेथे प्रतिभूतींचा व्यवहार केला जातो. ही एक अशी बाजारपेठ आहे जेथे दलाल व मध्यस्थ व्यवहार करण्यासाठी एकत्र येतात. आता भाग बाजारातील सर्व व्यवहार इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने केले जातात.
- ६) **केवळ सदस्यांद्वारे व्यवहार** : भाग बाजारातील प्रतिभूतींचे व्यवहार हे भाग बाजाराचे सदस्य किंवा अधिकृत दलाल यांच्या मार्फतच केले जाऊ शकतात.

● भाग बाजाराचे व्यवस्थापन :

भाग बाजाराची कार्यकारी समिती भाग बाजाराचे एकूण व्यवहार व व्यवस्थापन पाहते. या कार्यकारी समितीची रचना, अधिकार आणि नावे प्रत्येक भाग बाजारानुसार बदलतात. कार्यकारी समितीला मदत करण्यासाठी सल्लागार समिती, नोंदणी समिती इत्यादी कार्यरत असतात.

● भारतातील भाग बाजारांचा संघटन प्रकार :

भारतामध्ये भाग बाजार पुढील तीन पैकी एक स्वरूपात संघटित केला जाऊ शकतो.

- १) नफा न मिळवणारी ऐच्छिक संस्था.
- २) भागांनी मर्यादित जबाबदारीची कंपनी.
- ३) हमीने मर्यादित जबाबदारीची कंपनी.

प्रतिभूती करार (नियमन) कायदा १९५६ मध्ये भाग बाजाराचे कामकाज, परवाना देणे, मान्यता आणि सट्टेबाजीवर नियंत्रण ठेवण्याचे नियम दिले आहेत.

● भाग बाजाराचे सदस्यत्व :

भाग बाजाराच्या सदस्यतेसाठी पात्रता निकष प्रत्येक भाग बाजारानुसार भिन्न असू शकतात. (अतिरिक्त माहितीसाठी संबंधित भाग बाजाराचे संकेतस्थळ पहा.)

१२.२ भाग बाजाराची कार्ये :

- १) **बचतीची गतिशीलता** : भाग बाजाराचे सूनियोजित रीतीने नियमन व नियंत्रण केले जाते. ज्यामुळे गुंतवणूकदारांच्या हिताचे रक्षण होते. त्यामुळे लहान व मोठे गुंतवणूकदार भाग बाजाराच्या माध्यमातून प्रतिभूतींमध्ये गुंतवणूक करायला प्रोत्साहित होतात. अशा प्रकारे प्रतिभूतींच्या खरेदी विक्रीसाठी तयार बाजारपेठ उपलब्ध होते.
- २) **भांडवल उभारणी** : गुंतवणुकीवरील चांगला परतावा व भांडवलवृद्धीमुळे प्रतिभूतींमधील गुंतवणूकदार भाग बाजारामार्फत अधिक गुंतवणूक करण्यास प्रोत्साहित व आकर्षित होतात. कंपन्यादेखील गुंतवणूकदारांच्या विविध प्रकारच्या गरजा भागविण्यासाठी विविध प्रकारच्या प्रतिभूती वितरित करून सुलभतेने निधी गोळा करू शकतात. अशा प्रकारे भाग बाजार भांडवल उभारणीचे साधन म्हणून काम करतात.
- ३) **प्रतिभूतींचे मूल्यनिर्धारण** : भाग बाजार मागणी आणि पुरवठ्याच्या नियमाद्वारे प्रतिभूतींचे मूल्य निर्धारित करण्यास मदत करतो. नफा कमावणाऱ्या वृद्धीष्ठित (growth oriented) कंपन्यांच्या प्रतिभूतींना जास्त मागणी असल्याने त्यांचे मूल्य जास्त असते. प्रतिभूतींचे मूल्यांकन करणे; गुंतवणूकदार, सरकार, धनको इत्यादींसाठी उपयुक्त ठरते. गुंतवणूकदारांना

त्यांच्या प्रतिभूतीचे मूल्य समजते त्यामुळे योग्य गुंतवणुकीचा निर्णय घेता येतो. धनकोंना कंपनीच्या पतपात्रतेचा निश्चित अंदाज करता येतो.

- ४) **अर्थ व्यवस्थेचा भारमापक** : भाग बाजार हा देशाच्या आर्थिक स्थितीचे मोजमाप करणारा विश्वासाह भारमापक आहे. देश आणि अर्थव्यवस्थेतील प्रत्येक छोट्या मोठ्या बदलांचा परिणाम भागांच्या किमतीमध्ये दिसून येतो. भागांच्या किमतीमधील वाढ किंवा घट अर्थ व्यवस्थेतील तेजी वा मंदीचे संकेत दर्शवतात, म्हणूनच भाग बाजाराला अर्थव्यवस्थेची नाडी किंवा आरसा म्हणून ओळखले जाते जी देशाची आर्थिक परिस्थिती प्रतिबिंबित करते.
- ५) **गुंतवणूकदारांच्या हिताचे रक्षण करणे** : भाग बाजार गुंतवणूकदारांच्या हिताचे रक्षण करतो. भाग बाजारात फक्त सूचिबद्ध/नोंदणीकृत प्रतिभूतींचा व्यवहार केला जातो. कंपनीची योग्यता पडताळल्यानंतरच कंपनी भाग बाजारात सूचिबद्ध केली जाते. ज्या कंपनीचा सूचिबद्ध केल्या जातात त्यांना भाग बाजाराच्या नियम व कायद्यांचे पालन करावे लागते. त्यामुळे भाग बाजारामार्फत व्यवहारांच्या सुरक्षिततेची हमी मिळते.
- ६) **तरलता** : भाग बाजाराचे मुख्य कार्य म्हणजे प्रतिभूतींच्या खरेदी विक्रीसाठी तयार बाजारपेठ उपलब्ध करणे. भाग बाजारामुळे गुंतवणूकदारांना त्यांची गुंतवणूक केव्हाही अल्प किंवा मध्यम मुदतीत आणि पैशात रूपांतरित करता येणार याची खात्री असल्याने गुंतवणूकदार संकोच न बाळगता दीर्घकालीन प्रकल्पात गुंतवणूक करू शकतात.
- ७) **भांडवलाचे योग्य वाटप** : नफा कमावणाऱ्या कंपन्यांच्या भागांच्या किमती जास्त असतात. त्यांचा व्यापार (खरेदी व विक्री) सुलभतेने सुरू असतो अशा कंपन्या भाग बाजारातून सहजतेने नवीन भांडवल उभारू शकतात. भाग बाजारातील प्रतिभूतींच्या आकर्षक किमती गुंतवणूकदारांना गुंतवणुकीच्या संधी उपलब्ध करून देतात त्यामुळे गुंतवणूकदारांकडील निधी उत्पादनक्षम आणि फायदेशीर प्रकल्पांकडे वळविता येतो.
- ८) **आर्थिक विकासास हातभार** : भाग बाजारात विविध कंपन्यांच्या प्रतिभूतींचे खरेदी-विक्रीचे व्यवहार होतात. गुंतवणूकदार चांगला परतावा देणाऱ्या कंपन्यांमध्ये गुंतवणूक करतात. त्यामुळे कंपन्यादेखील फायदेशीर व उत्पादनक्षम प्रकल्पात गुंतवणूक करतात. त्यामुळे भांडवल उभारणी व आर्थिक विकासास चालना मिळते.
- ९) **सट्टेबाजीला वाव** : प्रतिभूतींची मागणी व पुरवठा तसेच तरलता राखण्यासाठी भाग बाजारात प्रतिभूतींच्या सट्टेबाजीला परवानगी दिली जाते.
- १०) **बचत आणि गुंतवणुकीच्या सवयींना प्रोत्साहन देणे** : भाग बाजारात विविध प्रतिभूतींमध्ये गुंतवणूक करण्याची आकर्षक संधी उपलब्ध असते. या संधी लोकांनी सोने, चांदी, इत्यादी अनुत्पादक मालमत्तांमध्ये गुंतवणूक करण्याऐवजी अधिक बचत करण्यासाठी व कॉर्पोरेट क्षेत्राच्या प्रतिभूतींमध्ये गुंतवणूक करण्यास प्रोत्साहित करतात.

१२.३ भारतातील प्रमुख भाग बाजार :

पुढील दोन भाग बाजार भारतातील महत्त्वाचे भाग बाजार म्हणून ओळखले जातात.

- १) **मुंबई भाग बाजार/बॉम्बे स्टॉक एक्सचेंज (Bombay Stock Exchange - BSE)** : मुंबई येथील दलाल स्ट्रीटवर असणाऱ्या या भाग बाजाराची स्थापना १८७५ साली करण्यात आली. त्यावेळी हा भाग बाजार 'दि नेटीव्ह शेअर्स अँड स्टॉक ब्रोकर्स असोसिएशन' या नावाने ओळखला जाई.

हा भाग बाजार आशियातील सर्वात पहिला भाग बाजार म्हणून ओळखला जातो. हा भारतातील पहिला सूचिबद्ध भाग बाजार आहे. भांडवलाच्या बाजार किमतीनुसार (Market Capitalisation) हा जगातील ११व्या क्रमांकाचा मोठा भाग बाजार आहे. या भाग बाजारात सर्वात जास्त म्हणजे ५००० पेक्षा जास्त कंपन्यांची नोंद झाली आहे. हा भाग बाजार कंपनी कायदा १९५६ अंतर्गत नोंदणीकृत भाग बाजार आहे.

१९९५ साली मुंबई भाग बाजाराने इलेक्ट्रॉनिक ट्रेडिंग यंत्रणा स्वीकारली. या स्वयंचलित व दर्शनी पटलावर दृष्ट्याधारित (screen based) यंत्रणेला 'बी.एस.ई. ऑनलाईन ट्रेडिंग (BOLT)' असे ओळखले जाते. तसेच जगभरातील गुंतवणूकदारांना मुंबई भाग बाजारासोबत जोडण्यासाठी या भाग बाजाराने bsewebx.co.in अशी इंटरनेटवर मध्यवर्ती अदलाबदल आधारित ट्रेडिंग सिस्टिमदेखील सुरू केली आहे.

२) **राष्ट्रीय भाग बाजार/नॅशनल स्टॉक एक्सचेंज National Stock Exchange - NSE** : १९९२ रोजी भारतातील काही प्रमुख वित्तीय संस्थांनी एकत्र येऊन राष्ट्रीय भाग बाजाराची एक कंपनी म्हणून स्थापना केली. १९९३ साली प्रतिभूती करार (नियमन) कायदा १९५६ अंतर्गत भाग बाजार म्हणून मान्यता मिळाली आणि १९९४ साली या भाग बाजाराने व्यवहारांना सुरुवात केली. राष्ट्रीय भाग बाजार हा भारतातील एक मोठा आणि अत्याधुनिक भाग बाजार म्हणून ओळखला जातो.

मुंबई येथे स्थित असलेला राष्ट्रीय भाग बाजार हा इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने चालणारा देशातील पहिला भाग बाजार आहे. गुंतवणूकदारांना पूर्णपणे स्वयंचलित स्क्रीन आधारित इलेक्ट्रॉनिक व्यापार प्रणाली प्रदान करणारा हा देशातील पहिला आधुनिक भाग बाजार आहे. १९९६ साली सादर केलेला राष्ट्रीय भाग बाजाराचा निर्देशांक 'निफ्टी' या नावाने ओळखला जातो. राष्ट्रीय भाग बाजाराचा मुख्य निर्देशांक 'निफ्टी NIFTY' हा प्रथम १९९६ मध्ये जाहीर झाला.

१२.४ भाग बाजाराशी संबंधित महत्वाच्या संज्ञा :

- १) **दलाल (Broker)** : भाग दलाल हा गुंतवणूकदारांच्या वतीने भाग बाजारात रोख्यांच्या खरेदी-विक्रीचे व्यवहार करणारा अधिकृत परवानधारक सदस्य असतो. दलाल हा गुंतवणूकदार व अडत्या यांच्यातील मध्यस्थ असतो. दलाल त्याचे उत्पन्न दलाली किंवा कमिशन या स्वरूपात मिळवतो.
- २) **अडत्या (Jobber)** : अडत्या हा भाग बाजारात स्वतःच्या नावावर प्रतिभूतीचे खरेदी विक्रीचे व्यवहार करतो. अडत्या प्रतिभूतीची स्वतःच्या नावावर खरेदी करून त्या प्रतिभूती जास्त किमतीने विकतो, या व्यवहारातील नफा हे अडत्याचे उत्पन्न असते. हा भाग बाजारातील व्यावसायिक सट्टेबाज म्हणून ओळखला जातो. अडत्याला प्रत्यक्ष गुंतवणूकदारांसोबत व्यवहारांची परवानगी नसते.
- ३) **तेजीवाला (Bull)** : भविष्यकाळात भागांच्या किमतीत वाढ होईल असा अंदाज असलेला हा सट्टेबाज भागांच्या किमती वाढतील या आशेवर भविष्यात विक्री करून नफा मिळवण्याच्या उद्देशाने हा प्रतिभूतीची खरेदी करतो. याचा दृष्टिकोन आशावादी असतो. प्रतिभूतीच्या किमती वाढतील असा आशावादी असल्याने हा प्रतिभूतीच्या खरेदीचे व्यवहार करतो. तेजीवाल्यांमुळे भाग खरेदी संख्या ही विक्री संख्येपेक्षा जास्त होऊन प्रतिभूतीच्या किमती वाढतात.
- ४) **मंदीवाला (Bear)** : मंदीवाला हा भविष्यात प्रतिभूतीच्या किमती कमी होतील असा अंदाज बांधतो. प्रतिभूतीच्या किमती भविष्यात आणखी कमी होतील त्यामुळे अधिक नुकसान टाळण्याच्या उद्देशाने प्रतिभूतीची विक्री करतो. प्रतिभूतीच्या किमती कमी होतील असा अंदाज असल्याने हा प्रतिभूतीच्या विक्रीचे व्यवहार करतो. मंदीवाल्यांमुळे भाग विक्री संख्या ही खरेदी संख्येपेक्षा जास्त होऊन प्रतिभूतीच्या किमती घटतात.
- ५) **स्टॅग (Stag)** : स्टॅग हा प्रतिभूती जेव्हा प्राथमिक बाजारात विक्रीस उपलब्ध होतात तेव्हा मोठ्या प्रमाणावर खरेदी करतो व त्या प्रतिभूतीची भाग बाजारात नोंदणी झाल्यावर जास्त किमतीने विकून या व्यवहारात नफा कमावतो.
- ६) **लॅम डक (Lame Duck)** : लॅम डक हा एक मंदीवाला दलाल असून भविष्यात प्रतिभूतीच्या किमती कमी होतील असा त्याचा अंदाज चुकीचा ठरतो व तोटा होतो. प्रत्यक्षात प्रतिभूतीच्या किमती कमी होण्याऐवजी वाढतात.
- ७) **वॉल्फ (Wolves)** : हा अतिशय हुशार सट्टेबाज दलाल आहे. जो बाजारातील बदलत्या परिस्थितीचा पटकन अंदाज बांधतो आणि त्याप्रमाणे व्यवहार करून नफा कमावतो.
- ८) **व्यवहाराची पूर्तता (Settlement)** : सेटलमेंट म्हणजे ट्रेडिंग कालावधी संपल्यावर दलालाद्वारे निर्माण केलेली व्यवहार पूर्तता होय. (उदा. इक्विटी स्पॉट मार्केटमध्ये व्यवहाराचा दिवस + २ दिवस)
- ९) **कॉन्ट्रॅक्ट नोट (Contract note)** : कॉन्ट्रॅक्ट नोट दलालाकडून त्याच्या गुंतवणूक करणाऱ्या ग्राहकाला दिली जाते. ही नोट एका विशिष्ट नमुन्यामध्ये असते. या कॉन्ट्रॅक्ट नोटमुळे झालेला देवघेवीचा व्यवहार अधिकृत समजण्यात येतो. व्यापारी व्यवहार पूर्ण झाल्यावर त्यासंबंधीची नोंद पावती २४ तासांच्या आत गुंतवणूकदार व दलाल या दोघांनाही माहितीस्तव मिळते.
- १०) **व्यापारी रिंगण (Trading ring)** : प्रतिभूतीच्या खरेदी विक्रीचे व्यवहार किंवा लिलाव हा भाग बाजाराच्या विशिष्ट मजल्यावर रिंगणामध्ये सर्व दलाल व अडते उभे राहून करतात यालाच व्यापारी रिंगण किंवा ट्रेडिंग रिंग असे म्हणतात. सध्याच्या काळात प्रतिभूतीचे सर्व व्यवहार इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने होत असल्याने व्यापारी रिंगण अस्तित्वात नाही.

- ११) **अंतर्गत व्यवहार/इनसाईडर ट्रेडिंग (Insider trading)** : इनसाईडर ट्रेडिंग म्हणजे सार्वजनिक सूचिबद्ध कंपनीच्या प्रतिभूतीची कंपनीची खाजगी माहिती ज्ञात असलेल्या व्यक्तीकडून खरेदी विक्री करणे होय. अशा प्रकारे, व्यवहार करणे बेकायदेशीर आहे कारण अंतर्गत व्यवस्थापनाची माहिती नसलेल्या गुंतवणूकदारांवर हा अन्याय ठरतो.
- १२) **डे ट्रेडिंग (Day trading)** : एकाच दिवसात त्या दिवसाची भाग बाजारपेठ बंद होण्यापूर्वी केल्या जाणाऱ्या व्यापारास 'डे ट्रेडिंग' असे म्हणतात.
- १३) **सेन्सेक्स (Sensex)** : मुंबई भाग बाजारातील ठरावीक कंपन्यांच्या प्रतिभूतीच्या किमतीमध्ये होणारा चढउतार दर्शवणारा निर्देशांक म्हणजे 'सेन्सेक्स' होय. भाग बाजारातील मोठ्या व सक्रिय प्रतिभूती व्यवहार असलेल्या ३० सूचिबद्ध कंपन्यांच्या प्रतिभूतीच्या किमतीवरून हा निर्देशांक निश्चित केला जातो. सर्वप्रथम १९८६ मध्ये हा निर्देशांक निर्माण करण्यात आला. हा भाग बाजाराचा मापदंड असतो.

इंडेक्स : म्हणजे प्रतिभूतीच्या किमतीचे मोजमाप करणारे साधन होय, हा भाग बाजाराचा मापदंड असतो.

- १४) **निफ्टी (Nifty)** : निफ्टी हा राष्ट्रीय भाग बाजाराचा निर्देशांक आहे. जो ५० सूचित कंपन्यांच्या आधारे काढला जातो. ज्यामध्ये सेन्सेक्स मधील ३० कंपन्यांचा समावेश असतो. हा १९९६ साली निर्माण करण्यात आला.
- १५) **रॅले (Rally)** : जर १४ ते २० दिवसांच्या कालावधीत सेन्सेक्स किंवा निफ्टी हे निर्देशांक हे तेजी दर्शवत असतील तर त्याला रॅले असे म्हटले जाते. या कालावधीत तेजीवाले (Bulls) कार्यरत असतात.
- १६) **क्रॅश (Crash)** : जर सेन्सेक्स किंवा निफ्टी हे निर्देशांक बाजारातील मंदी दर्शवत असतील तर त्या कालावधीला क्रॅश म्हणून ओळखले जाते. या कालावधीत मंदीवाला (Bear) कार्यरत असतो.
- १७) **बाजार भांडवलीकरण (Market Capitalisation)** : बाजार भांडवलीकरण म्हणजे कंपनीच्या विक्री केलेल्या (Issues) भागांचे बाजार मूल्यानुसार काढलेले एकूण मूल्य होय. याद्वारे कंपनीची पत निश्चित होते.
- १८) **स्टॉप लॉस (Stop loss)** : स्टॉप लॉस ही गुंतवणूकदाराने दलालास प्रतिभूती विशिष्ट किमतीपर्यंत गेल्यास खरेदी किंवा विक्री करण्याबाबत दिलेली सूचना असते. विशिष्ट किमतीपेक्षा (stop price) प्रतिभूतीची किमत कमी झाल्यास होणारा तोटा टाळण्यासाठी अशी सूचना दिली जाते.

१२.५ भारतीय प्रतिभूती विनिमय मंडळ / सेबी (Securities and Exchange Board of India - SEBI) :

भारतीय प्रतिभूती विनिमय मंडळ ही भांडवल बाजाराचे नियमन करणारी यंत्रणा/नियंत्रक आहे. भारतीय प्रतिभूती विनिमय मंडळ कायदा, १९९२ च्या अंतर्गत सेबी ची स्थापना करण्यात आली. सेबी चे मुख्य कार्यालय मुंबई येथे असून याशिवाय क्षेत्रीय आणि स्थानिक कार्यालये भारतभर विखुरली आहेत.

१२.५.१ सेबीची कार्ये :

प्रतिभूती बाजाराला चालना देणे, गुंतवणूकदारांच्या हिताचे रक्षण करणे आणि प्रतिभूती बाजाराचे नियमन करणे या उद्देशाने सेबी ची स्थापना करण्यात आली. सेबी ने निश्चित केलेल्या नियम व कायद्याचे पालन प्रतिभूती वितरित करणाऱ्या कंपन्या, भाग बाजार, मध्यस्थ व गुंतवणूकदार यांना करावे लागते. भारतातील सर्व भाग बाजारांचे नियमन करणारी ही यंत्रणा आहे.

सेबीची कार्ये पुढीलप्रमाणे –

- १) प्रतिभूती बाजारातील गुंतवणूकदारांच्या हिताचे रक्षण करणे.
- २) प्रतिभूती बाजाराच्या विकासाचा चालना देणे.
- ३) भाग बाजारातील तसेच इतर प्रतिभूती बाजारातील व्यवहारांचे नियमन करणे.
- ४) प्रतिभूती बाजाराशी संबंधित भाग दलाल, उपदलाल, भाग हस्तांतरण मध्यस्थ, बँकर्स, विश्वस्त करारातील विश्वस्त, भाग विक्री निबंधक, मर्चंट बँकर्स, भाग विमेकरी आणि इतर मध्यस्थी यांची नोंदणी करणे आणि त्यांच्या कार्याचे नियमन करणे.

- ५) भागपेढी, डिपॉझिटरी पार्टीसिपंट, प्रतिभूतीचे ताबेदार, विदेशी संस्थात्मक गुंतवणूकदार, पत मानांकन संस्था या सर्वांच्या कार्याचे नियमन व नियंत्रण करणे.
- ६) व्हेचर कॅपिटल फंड, म्युच्युअल फंड्स, यांचे नियंत्रण व नियमन करणे.
- ७) स्वयं नियमन करणाऱ्या संस्थांना प्रोत्साहन देणे व देखरेख ठेवणे.
- ८) प्रतिभूती बाजारातील गैरव्यापारी व भ्रष्ट प्रथांना आळा घालणे.
- ९) प्रतिभूती बाजारातील गुंतवणूकदार व मध्यस्थ यांच्या प्रशिक्षणास प्रोत्साहन देणे.
- १०) इनसाईडर ट्रेडिंगची पद्धत प्रतिबंधित करणे.

कृती : बीटा, ब्लू-चीप स्टॉक, पेनी स्टॉक, मिड कॅप स्टॉक या शब्दांचे अर्थ शोधा.

१२.६ फरक :

अडत्या व दलाल

मुद्दा	अडत्या	दलाल
(१) अर्थ	अडत्या हा स्वतःच्या नावाने प्रतिभूतीच्या खरेदी-विक्रीचे व्यवहार करतो.	दलाल हा गुंतवणूकदाराच्या वतीने प्रतिभूतीच्या खरेदी विक्रीचे व्यवहार करणारा मध्यस्थ असतो.
(२) व्यवहारांचे स्वरूप	अडत्या हा फक्त दलालांसोबत प्रतिभूतीचे व्यवहार करतो.	दलाल हा गुंतवणूकदाराच्या वतीने अडत्याशी व्यवहार करतो.
(३) व्यवहारांवरील मर्यादा	अडत्या हा थेट भाग बाजारामार्फत व्यवहार करू शकत नाही. तसेच तो थेट गुंतवणूकदारांशी देखील व्यवहार करू शकत नाही.	दलाल हा अडत्या व गुंतवणूकदार यांच्यातील दुवा म्हणून कार्य करतो. तो गुंतवणूकदाराच्या वतीने प्रतिभूतीच्या खरेदी-विक्रीचे व्यवहार करतो.
(४) अभिकर्ता	अडत्या हा विशेष व्यापारी अभिकर्ता आहे.	दलाल हा सर्वसामान्य व्यापारी अभिकर्ता आहे.
(५) मोबदला	अडत्याला नफ्याच्या स्वरूपात मोबदला मिळतो.	दलालाला कमिशन किंवा दलालीच्या स्वरूपात मोबदला मिळतो.

कृती :

- १) दलालाच्या कार्यालयास भेट द्या.
- २) भाग बाजारास भेट द्या.

सारांश

● भाग बाजार :

प्रतिभूतीच्या खरेदी विक्रीचे संघटित पद्धतीने होणाऱ्या व्यवहारांचे ठिकाण म्हणजे भाग बाजार होय.

प्रतिभूती करार (नियमन) कायदा १९५६ नुसार भाग बाजार म्हणजे “प्रतिभूतीच्या खरेदी-विक्रीच्या व्यवहारासाठी मदत करणे, त्यांचे नियंत्रण व नियमन करण्याच्या उद्देशाने स्थापन केलेली कायदेशीर नोंदणी असलेली वा नसलेली व्यक्तींची संघटना, संस्था किंवा मंडळ होय.”

• भाग बाजाराची कार्ये :

- १) बचतीची गतिशीलता
- २) भांडवल उभारणी
- ३) अर्थव्यवस्थेचा भारमापक
- ४) प्रतिभूतीचे मूल्य निर्धारण
- ५) गुंतवणूकदारांच्या हिताचे रक्षण करणे
- ६) तरलता
- ७) भांडवलाचे योग्य वाटप
- ८) आर्थिक विकासास हातभार
- ९) सट्टेबाजीला चालना देणे
- १०) बचत आणि गुंतवणुकीच्या सवयींना प्रोत्साहन देणे.

• मुंबई भाग बाजार (BSE) व राष्ट्रीय भाग बाजार (NSE) हे भारतातील प्रमुख भाग बाजार आहेत.

• सेबी (भारतीय प्रतिभूती विनिमय मंडळ)

भारतीय प्रतिभूती विनिमय मंडळ ही भांडवल बाजाराचे नियमन करणारी यंत्रणा आहे. सेबीची स्थापना भारतीय प्रतिभूती विनिमय कायदा १९९२ नुसार करण्यात आली.

स्वाध्याय

प्र.क्र. १ अ) खाली दिलेल्या पर्यायांमधून योग्य पर्याय निवडून वाक्य पुन्हा लिहा.

- १) भाग बाजार ही एक अशी जागा आहे जेथे भाग दलाल व व्यापारी हे च्या खरेदी विक्रीचे व्यवहार करतात.
अ) सोने ब) प्रतिभूती क) वस्तू
- २) हा भारतीय प्रतिभूती करार नियमन कायद्यांतर्गत नोंदविलेला भारतातील पहिला भाग बाजार म्हणून ओळखला जातो.
अ) बी.एस.ई. ब) एन.एस.ई. क) ओ.टी.सी.ई.आय.
- ३) हा भाग बाजारात स्वतःच्या नावावर प्रतिभूतीचे व्यवहार करणारा अधिकृत अभिकर्ता आहे.
अ) अडत्या ब) दलाल क) तेजीवाला
- ४) हा भागांच्या किमती कमी होतील असा अंदाज वर्तवतो.
अ) तेजीवाला ब) मंदीवाला क) अडत्या
- ५) एका दिवसात होणाऱ्या भागांच्या खरेदी-विक्रीच्या व्यवहाराला असे म्हणतात.
अ) इनसाईडर ट्रेडिंग ब) डे ट्रेडिंग क) लिलाव

ब) जोड्या जुळवा.

'अ' गट		'ब' गट	
अ)	सेबी	१)	भागांच्या किमती वाढण्याबाबत आशावादी.
ब)	डे ट्रेडिंग	२)	भागांच्या किमती कमी होतील अशी अपेक्षा करणारा.
क)	तेजीवाला	३)	एका दिवसात केलेला प्रतिभूतीचा व्यवहार
ड)	मंदीवाला	४)	प्रतिभूती बाजारातील गुंतवणूकदारांच्या हिताचे रक्षण करणे.
इ)	बीएसई	५)	विशिष्ट गुंतवणूकदारांना प्रतिभूतीची खरेदी विक्री करणे.
		६)	भारतातील सर्वात जुना भाग बाजार.
		७)	भांडवल बाजारातील कंपनी हिताचे रक्षण करणे.
		८)	एका आठवड्यात भाग खरेदी-विक्री करणे.
		९)	भारतातील सर्वात नवीन भाग बाजार.
		१०)	नवीन प्रतिभूती विक्रीमध्ये गुंतवणूक करणारा.

क) खालील प्रत्येक विधानासाठी एक शब्द किंवा शब्दसमूह किंवा संज्ञा लिहा.

- १) संघटित पद्धतीने भागांच्या खरेदी विक्रीचे व्यवहार होणारी जागा.
- २) प्रतिभूती करार नियमन कायद्यांतर्गत नोंदणी झालेला भारतातील पहिला भाग बाजार.
- ३) प्रतिभूतीच्या खरेदी विक्रीचे स्वतःच्या नावावर व्यवहार करणारा अधिकृत अभिकर्ता.
- ४) भागांच्या किमती भविष्यात वाढतील असा अंदाज करणारा सट्टेबाज.

ड) खालील विधाने बरोबर की चूक ते लिहा.

- १) भाग बाजार हा देशाच्या आर्थिक स्थितीचे मोजमाप करणारा विश्वासू भारमापक आहे.
- २) मुंबई भाग बाजार (BSE) हा भारतातील सर्वात जुना भाग बाजार आहे.
- ३) दलाल हा स्वतःच्या नावावर गुंतवणुकीचे व्यवहार करणारा भाग बाजारातील एक अभिकर्ता आहे.
- ४) मंदीवाला हा भागांच्या किमती भविष्यात वाढतील अशी अपेक्षा करतो.

इ) खालील विधाने पूर्ण करा.

- १) हा भारतातील सर्वात जुना भाग बाजार आहे.
- २) हा भारतातील एक मोठा व अत्याधुनिक भाग बाजार म्हणून ओळखला जातो.
- ३) गुंतवणूकदारांच्या वतीने भागांची खरेदी व विक्री करतो.
- ४) भविष्यात प्रतिभूतीच्या किमती कमी होतील असा अंदाज बांधतो.

फ) कंसातील अचूक पर्याय निवडा.

‘अ’ गट		‘ब’ गट	
अ)	भांडवल बाजाराचे नियमन	१)
ब)	२)	निफ्टी
क)	अडत्या	३)
ड)	४)	जुना भाग बाजार

(लंडन भाग बाजार, राष्ट्रीय भाग बाजाराचा निर्देशांक, सेबी, स्वतःच्या नावावर प्रतिभूतीची खरेदी व विक्री)

ग) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- १) भाग बाजार म्हणजे काय ?
- २) दलाल म्हणजे काय ?
- ३) अडत्या म्हणजे कोण ?
- ४) तेजीवाला म्हणजे कोण ?
- ५) मंदीवाला म्हणजे कोण ?
- ६) लॅमडक म्हणजे कोण ?
- ७) व्यापारी रिंगण म्हणजे काय ?
- ८) सेन्सेक्स म्हणजे काय ?
- ९) रॅली म्हणजे काय ?
- १०) क्रॅश म्हणजे काय ?

ह) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्द दुरुस्त करून वाक्य पुन्हा लिहा.

- १) प्रतिभूती बाजारातील प्रतिभूतीचे वाटप करणाऱ्याच्या हिताचे रक्षण करणे हे सेबीचे एक कार्य आहे.
- २) दलालास प्रत्यक्ष गुंतवणूकदारासोबत व्यवहार करण्याची परवानगी नसते.
- ३) मंदीवाला भागांच्या किमतीत वाढ होईल असा अंदाज बांधतो.
- ४) तेजीवाला प्राथमिक बाजारातून प्रतिभूती विकत घेतो.
- ५) भागबाजार हा नाणे बाजाराचा एक महत्त्वाचा घटक आहे..

प्र.क्र. २) खालील संज्ञा/संकल्पना स्पष्ट करा.

- १) भाग बाजार
- २) दलाल
- ३) अडत्या
- ४) तेजीवाला
- ५) मंदीवाला
- ६) कॉन्ट्रॅक्ट नोट

प्र.क्र. ३) खालील घटना/परिस्थितीचा अभ्यास करून आपले मत लिहा.

- १) श्री. वाय. हे कंपनी सचिव म्हणून कार्यरत आहेत. ते विविध कंपन्यांना कंपनी कायद्यासंदर्भात सल्ला देण्याचे कार्य करतात. त्यांच्या ग्राहकांच्या काही समस्या आहेत आणि श्री वाय. यांना समस्या सोडवण्यासाठी मदत करा.
 - अ) BDI बँक डिपॉझिटरी पार्टीसिपंट म्हणून कार्य करू इच्छिते तिने कोणाकडे नोंदणी करावी ?
 - ब) KM फिनान्शियल कर्जरोखे विश्वस्त म्हणून सेवा देऊ इच्छितात, तर त्यांनी नोंदणीसाठी कोणाकडे अर्ज करावा ?
 - क) T.T. लि. कं. प्रारंभिक भाग विक्री करू इच्छिते तर तिने सेबी कडे नोंदणी करावी का ?
- २) श्री. पी. हे नुकतेच विज्ञान शाखेचे पदवीधर बनले आहेत आणि त्यांनी प्रतिभूती बाजाराच्या अभ्यासक्रमास प्रवेश घेतला आहे त्यांना हा विषय नवीन असल्याने काही समस्या आहेत.
 - अ) कंपनीच्या प्रतिभूतीची भाग बाजारातून खरेदी विक्री करण्यासाठी कंपनीची भाग बाजारात नोंदणी करणे आवश्यक आहे का ?
 - ब) भाग बाजाराची देशाच्या आर्थिक परिस्थितीला प्रतिबिंबित करणाऱ्या संज्ञेला कोणत्या नावाने ओळखले जाते ?
 - क) प्रतिभूतीची कोणत्याही क्षणी खरेदी विक्री करून तयार बाजारपेठ मिळवून देणारे भाग बाजाराचे कार्य कोणत्या नावाने ओळखले जाते ?

प्र.क्र. ४) फरक स्पष्ट करा.

- १) अडत्या व दलाल

प्र.क्र. ५) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- १) सेबी ची कार्ये स्पष्ट करा.
- २) भाग बाजाराची कोणतीही चार वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.

प्र.क्र. ६) खालील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

- १) भारतीय प्रतिभूती विनियम मंडळ (सेबी) भारतातील प्रतिभूतीच्या व्यवहारांचे नियमन करते.
- २) भाग बाजार हे भारतीय अर्थ व्यवस्थेच्या विकासासाठी कार्य करतात.

प्र.क्र. ७) खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- १) भाग बाजाराची कार्ये स्पष्ट करा.

प्रकरण १ : संस्थात्मक वित्त व्यवस्था

- प्र.१. अ)** १) वित्त, २) आर्थिक, ३) भांडवलाचे, ४) कर, ५) स्थिर भांडवल, ६) खेळते भांडवल, ७) मोठ्या, ८) वाढविण्यासाठी, ९) चालू मालमत्ता, १०) भांडवल संरचना
- ब)** अ-६) गुंतवणुकीचा निर्णय, ब-५) स्थिर मालमत्ता, क-१) एकूण चालू मालमत्ता, ड-९) विविध वित्त स्रोतांचे मिश्रण, इ-२) भांडवल संपादन व त्याचा विनियोग
- क)** १) वित्त, २) वित्तीय निश्चितीचा निर्णय, ३) वित्त गुंतवणुकीचा निर्णय, ४) स्थिर भांडवल, ५) खेळते भांडवल, ६) खेळते भांडवल, ७) उत्पादन चक्र, ८) व्यवसाय चक्र, ९) भांडवल संरचना, १०) प्रतिधारण नफा/संचयी नफा
- ड)** १) बरोबर, २) बरोबर, ३) बरोबर, ४) चूक, ५) चूक, ६) चूक, ७) बरोबर, ८) बरोबर, ९) बरोबर, १०) बरोबर
- इ)** १) रोख रक्कम, २) कर्जरोखे भांडवल, ३) भांडवल संरचना
- फ)** १) वित्तीय व्यवस्थापक, २) वाढ, ३) उत्पादन चक्र, ४) घट
- ग)** अ) निश्चितीचा निर्णय, १) भांडवल योग्य प्रमाणात असणे.
ब) स्थिर भांडवल, २) दीर्घ कालावधी
क) वित्त गुंतवणुकीचा निर्णय, ३) पद्धतशीरपणे निधी तैनात करणे.
ड) खेळते भांडवल, ४) अभिसरण भांडवल
इ) प्रतिभूतीचे मिश्रण, ५) भांडवल संरचना.
- ई)** १) व्याज, २) तेजी, ३) कर्जरोखे, ४) अग्रहक्क

प्रकरण २ : संस्थात्मक वित्तव्यवस्थेचे स्रोत

- प्र.१. अ)** १) भाग, २) आंतरराष्ट्रीय, ३) समहक्क भागधारक, ४) समहक्क भागधारकांचा, ५) बोनस भाग, अधिलाभांश भाग, ६) निश्चित, ७) संचयी, ८) परिवर्तनीय, ९) धनको, १०) व्याज, ११) व्याज, १२) समहक्क भाग, १३) अंतर्गत, १४) धनको, १५) सहा, १६) ३६, १७) यु.एस.ए (अमेरिके)
- ब)** अ-४) जोखमीचे भांडवल, ब-९) विश्वस्त करार, क-१०) सावध गुंतवणूकदार, ड-८) कर्जाचे दस्तावेज, इ-२) नफ्याचे भांडवलीकरण
- क)** १) समहक्क भागधारक, २) भाग प्रमाणपत्र, ३) लाभभागी अग्रहक्क भाग, ४) कर्जरोखे विश्वस्त, ५) समहक्क भागधारक, ६) दर्शनी मूल्य, ७) बाजार मूल्य, ८) संचयी मिळकत/नफा, ९) ठेव पावती, १०) अमेरिकन ठेव पावती, ११) जागतिक ठेव पावती, १२) सार्वजनिक ठेवी, १३) व्यापारी कर्ज, १४) आधिविकर्ष
- ड)** १) बरोबर, २) चूक, ३) बरोबर, ४) चूक, ५) चूक, ६) बरोबर, ७) बरोबर, ८) बरोबर, ९) चूक
- इ)** १) प्रतिधारण नफा, २) परतफेडीचे मूल्य, ३) अमेरिकन ठेव पावती, ४) व्यापारी कर्ज
- फ)** १) भांडवल, २) समहक्क भाग, ३) संचालक मंडळ, ४) समहक्क भागधारक, ५) धनको, ६) जागतिक ठेव पावती, ७) १९४८, ८) व्यापारी कर्ज

- ग) अ) समहक्क भाग १) चढउतार होणारा लाभांशाचा दर
 ब) अग्रहक्क भाग २) निश्चित दराचा लाभांश
 क) कर्जरोखे ३) निश्चित दराचे व्याज
 ड) संचयी मिळकत ४) कंपनीचा साठलेला नफा
 इ) सार्वजनिक ठेवी ५) अल्पमुदतीचे कर्ज

- ई) १) कायमस्वरूपी २) बदलत्या/अस्थिर ३) स्थिर ४) अंतर्गत ५) धनको ६) दीर्घ ७) अमेरिकन ठेव पावती

प्रकरण ३ : भाग विक्री

- प्र.१. अ) १) भाग भांडवल, २) अधिकृत, ३) सार्वजनिक भाग विक्री, ४) बुक बिल्डींग, ५) प्राथमिक भाग विक्री, ६) हक्क भाग, ७) विद्यमान समहक्क भागधारकांना ८) कर्मचारी भाग विकल्प योजना (इएसओएस)
 ९) खाजगीरित्या भागविक्री १०) संचालक मंडळ ११) भाग वाटप १२) भाग प्रमाणपत्र १३) एक महिना १४) जप्ती १५) हस्तांतर १६) संक्रमण
- ब) १) अ-५) भागांचे संक्रमण, ब-४) भागांचे समर्पण, क-९) स्थिर किंमत भाग विक्री पद्धत, ड-३) विद्यमान कर्मचाऱ्यांना देणे, इ-६) भाग वाटप न करणे.
 २) अ-४) जनतेला भाग विक्रीसाठी काढणे, ब-२) आय.पी.ओ. नंतर कोणतीही विक्री, क-७) विद्यमान समहक्क भागधारकांना विनामूल्य भाग देणे, ड-५) भाग प्रमाणपत्र, इ-१) भाग हप्ता मागणी रक्कम न येणे
- क) १) भाग भांडवल, २) खपलेले भांडवल, ३) राखीव भांडवल, ४) कमाल मर्यादा किंमत/कॅप प्राईस ५) प्राथमिक भाग विक्री (आय.पी.ओ.), ६) पुढील भाग विक्री (एफ.पी.ओ) ७) हक्क भाग ८) बोनस भाग ९) भागांचे वाटप १०) भाग वाटप समिती ११) किमान भांडवल/अभिदान रक्कम १२) भाग प्रमाणपत्र १३) भागांची जप्ती १४) हस्तांतरी १५) भागांचे संक्रमण
- ड) १) चूक, २) बरोबर ३) बरोबर ४) चूक ५) बरोबर ६) चूक ७) चूक ८) बरोबर ९) चूक १०) बरोबर
- इ) १) समहक्क भाग भांडवल, २) हक्क भाग ३) दर्शनी किंमत ४) ई.एस.ओ.एस. ५) भाग वाटप
- फ) १) अग्रहक्क भाग, २) न मागविलेले भांडवल ३) भागांचे संक्रमण ४) हस्तांतरी ५) भागांचे समर्पण ६) अंशतः भरणा केलेले समहक्क भाग ७) भाग प्रमाणपत्राची दुय्यम/दुसरी प्रत ८) हस्तांतर दस्तावेजाची पावती मिळाल्यावर १ महिन्याच्या ९) भाग वाटप पत्र १०) भागांना जास्त मागणी ११) कट ऑफ प्राईस/विक्री किंमत १२) बोनस भाग
- ग) अ) भागांची सार्वजनिक विक्री १) जनतेला भाग देणे.
 ब) प्रथम/सुरुवातीला भाग विक्री २) प्राथमिक भाग विक्री
 क) हक्क भाग ३) विद्यमान समहक्क भागधारकांना भाग देणे.
 ड) विद्यमान कर्मचाऱ्यांना भाग देणे ४) इ. एस. ओ. एस. (ESOS)
 इ) कायद्यानुसार कृती ५) भागांचे संक्रमण
- ई) १) अधिकृत भाग भांडवल २) बुक बिल्डींग ३) आय. पी. ओ. ४) अंशतः रक्कम ५) समहक्क भागधारकांना ६) भाग विक्री हमीदाराबरोबर ७) खेद/दिलगिरी पत्र ८) तीन महिन्यात ९) २५%
- ज) १) क) भागांचे वाटप ब) भागावरील हप्ते मागणी अ) भागांची जप्ती
 २) क) भाग मागणी अर्ज ब) भाग वाटप पत्र अ) भाग प्रमाणपत्र
 ३) ब) भाग मागणी अर्ज क) किमान भांडवल/अभिदान रक्कम अ) भाग वाटप विवरणपत्र

प्रकरण ४ : कर्जरोखे विक्री

- प्र.१. अ)** १) कर्जरोखे, २) अंशतः किंवा पूर्णतः, ३) कर्जरोखे परतफेड राखीव निधी, ४) कर्जरोखे विश्वस्त, ५) १० वर्षे, ६) सुरक्षित, ७) ६ महिन्यात ८) कर्जरोखे नोंदवही ९) कर्जरोखे विश्वस्त १०) कर्जरोखे विश्वस्त करार ११) ६० दिवस
- ब)** अ-७) कर्जरोखेधारकांच्या हिताचे रक्षण करणे, ब-५) मतदानाचा अधिकार नाही, क-३) सुरक्षित कर्जरोखे, ड-१) कर्जरोखे विक्रीचा अधिकार इ-१०) कर्जरोखे वाटपानंतर ६ महिन्याचे आत देणे.
- क)** १) विशेष ठराव, २) कर्जरोखे परतफेड राखीव निधी, ३) कर्जरोखे विश्वस्त, ४) १० वर्षे ५) सुरक्षित कर्जरोखे, ६) कर्जरोखे विश्वस्त करार ७) ६० दिवस ८) कर्जरोखे वाटपानंतर ६ महिन्यात ९) कर्जरोखे विश्वस्त १०) संचालक मंडळ
- ड)** १) बरोबर, २) चूक ३) बरोबर ४) बरोबर ५) चूक ६) चूक ७) बरोबर ८) चूक ९) बरोबर १०) चूक
- इ)** १) लाभांश, २) कोर्ट ३) न परतफेडीचे कर्जरोखे ४) भागधारक
- फ)** १) कर्जरोखे विश्वस्त करार, २) कर्जरोखे विश्वस्त ३) ६० दिवस ४) संचालक मंडळ ५) कर्जरोखे विक्रीच्या तारखेपासून १० वर्षे ६) एन.सी.एल.टी ७) कर्जरोखे विश्वस्त ८) व्याज ९) विक्रीच्या ७५% १०) पत श्रेणी
- ग)** अ) कर्जरोखे विश्वस्त १) विश्वस्त करार
ब) सुरक्षित कर्जरोखे २) मालमत्तेवर बोजा निर्माण करणे
क) कर्जरोखे नोंदवही ३) कर्जरोखेधारकांची नावे
ड) कर्जरोखे वाटपापासून ६ महिन्यात देणे. ४) कर्जरोखे प्रमाणपत्र
इ) मतदान अधिकार नाही. ५) कर्जरोखेधारक
- ई)** १) कर्जरोखे नोंदवही, २) १० वर्षे ३) सुरक्षित ४) व्याज ५) कर्जरोखेधारक ६) ६ महिने ७) ६० दिवस ८) पतमानांकन संस्था
- ज)** १) अ) पतमानांकन मिळविणे. क) रोख रकमेसह अर्ज प्राप्त ब) कर्जरोखे नोंदवहीत नोंद करणे.
२) ब) माहितीपत्रक वाटप क) बँकेत खाते उघडणे. अ) कर्जरोखे प्रमाणपत्र वाटप
३) क) रोख रकमेसह अर्ज प्राप्त अ) वाटपासाठी संचालक मंडळाने सभा भरविणे. ब) कर्जरोखे प्रमाणपत्राचे वाटप

प्रकरण ५ : ठेवी

- प्र.१. अ)** १) अल्प मुदतीचे कर्ज, २) आमजनतेकडून, ३) १००, ४) सरकारी, ५) ३६, ६) परिपत्रक, ७) ३०, ८) ठेव विश्वस्त, ९) सुरक्षित ठेवी, १०) २१, ११) १, १२) ३० जून
- ब)** अ-५) पूर्ण वसूल भाग भांडवल आणि मुक्त राखीव निधीच्या १००%,
ब-२) जाहिरात प्रसिद्ध करण्यापूर्वी ७ दिवस अगोदर सही केली जाते.
क-४) मूर्त मालमत्ता तारण,
ड-८) जास्तीत जास्त ३६ महिने,
इ-१०) प्रत्येक वर्षी ३० जून किंवा त्या अगोदर दाखल करणे.

- क) १) खाजगी कंपनी, २) सरकारी कंपनी, ३) ६ महिने, ४) ३६ महिने,
 ५) ठेवी स्वीकारल्यापासून ३० दिवस, ६) परिपत्रक, ७) ठेव विश्वस्त करार ८) ठेवी परतफेड निधी खाते
 ९) ठेवी स्वीकारल्यापासून २१ दिवसाच्या आत १०) ठेव नोंदवही
- ड) १) चूक, २) बरोबर ३) चूक, ४) चूक, ५) बरोबर ६) चूक ७) बरोबर ८) बरोबर ९) चूक,
 १०) बरोबर
- इ) १) सरकारी कंपनी, २) विशेष ठराव ३) कंपनी नोंदणी अधिकाऱ्याची नियुक्ती
- फ) १) अल्प, २) आम जनतेकडून ३) ₹ १०० कोटी ४) ३५% ५) ३६ महिने
 ६) मागणी ७) ३ महिने ८) जाहिरात ९) पत मानांकन संस्था १०) ठेव परतफेड निधी खाते
- ग) अ) सरकारी कंपनी १) आम जनतेकडून ठेवी
 ब) खाजगी कंपनी २) सभासदाकडून ठेवी
 क) ३६ महिने ३) ठेवीचा जास्तीत जास्त कालावधी
 ड) सुरक्षित ठेवी ४) मूर्त मालमत्तेवर बोजा निर्माण करणे.
 इ) ठेव विवरणपत्र ५) ३० जून किंवा त्या आधी दाखल करणे.
- ई) १) सार्वजनिक/आम जनतेकडून, २) परिपत्रक ३) ठेव विश्वस्तांची ४) २१ दिवस ५) ठेवीचे विवरणपत्र
 ६) सुरक्षित ७) सहा
- ज) १) ब) सर्वसाधारण सभा भरविणे. अ) ठेव विश्वस्ताची नेमणूक क) मालमत्तेवर बोजा आकारणे.
 २) क) जाहिरात प्रसिद्ध करणे. ब) ठेव पावती देणे. अ) ठेव विवरणपत्र दाखल करणे.
 ३) अ) पत मानांकन दाखला मिळविणे. क) ठेव पावती देणे. ब) ठेव रजिस्टरमध्ये नोंद करणे.

प्रकरण ६ : सभासदांशी पत्रव्यवहार

- प्र.१. अ) १) भागधारकाचे प्रतिनिधी, २) ३०, ३) लाभांश, ४) बोनस, ५) २, ६) तत्पर व थोडक्यात,
 ७) संचालक मंडळ, ८) नफा, ९) लाभांश अधिपत्र
- ब) अ-९) लाभांश वाटपासाठीचे कागदपत्र,
 ब-६) लाभांश,
 क-४) राखीव निधीचे भांडवलीकरण,
 ड-३) इलेक्ट्रॉनिक क्लिअरिंग सर्व्हीस,
 इ-५) नॅशनल इलेक्ट्रॉनिक फंड ट्रान्सफर.
- क) १) बोनस भाग, २) लाभांश अधिपत्र, ३) समहक्क भागधारक, ४) संचालक मंडळ,
 ५) कंपनी चिटणीस, ६) लाभांश अधिपत्र,
- ड) १) बरोबर, २) चूक, ३) बरोबर, ४) चूक, ५) चूक, ६) चूक, ७) चूक
- इ) १) गोपनीयता, २) संचालक मंडळ, ३) डी मॅट (भौतिकीकरण), ४) सोपी भाषा
- फ) १) संचालक मंडळ, २) बोनस, ३) ३०, ४) भागधारकां, ५) चिटणीस
- ग) अ) भागावरील परतावा १) लाभांश
 ब) राखीव निधीचे भांडवलीकरण २) बोनस भाग
 क) पत्रव्यवहार ३) लेखी संदेशवहन
 ड) ECS ४) इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने लाभांशाचे वाटप

- ई) १) संचालक मंडळ, २) भागधारक, ३) विद्यमान समहक्क, ४) ३०, ५) दोन
 ज) १) ब) भागासाठी अर्ज. अ) भागाचे वाटप क) भाग प्रमाणपत्र
 २) ब) अर्जदार अ) सभासद क) बोनस भागधारक

प्रकरण ७ : कर्जरोखेधारकांशी पत्रव्यवहार

- प्र.१. अ) १) कर्जाऊ, २) धनको, ३) कर्जरोखेधारक, ४) व्याज अधिपत्र, ५) कर्जरोखेधारक,
 ६) व्याज कूपन्स, ७) व्याज, ८) कर्जरोखा, ९) परतफेडीचे, १०) स्थिर, ११) कर्जरोखा,
 १२) कर्जरोखाधारक
- ब) अ-९) धनको, ब-५) व्याज अधिपत्र, क-१०) समहक्क भागांमध्ये परिवर्तन, ड-३) कर्जाचा पुरावा,
 इ-४) सुरक्षित गुंतवणूक फ-११) ठरावीक मुदतीनंतर परतफेड ग-१) कर्जाऊ भांडवल
- क) १) व्याज, २) कर्जरोखा प्रमाणपत्र, ३) धनको, ४) परिवर्तनीय कर्जरोखे, ५) कर्जरोखाधारक,
 ६) कर्जरोखा, ७) नोंदवलेले कर्जरोखे
- ड) १) चूक, २) बरोबर, ३) बरोबर, ४) बरोबर, ५) चूक, ६) चूक, ७) चूक, ८) चूक,
 ९) चूक १०) बरोबर
- इ) १) डिपॉझिटरी, २) डी मॅट, ३) डिमटेरिअलायझेशन, ४) सेबी (SEBI)
- फ) १) धनको, २) कर्जरोखे, ३) व्याज, ४) अधिपत्र, ५) चिटणीस, ६) कर्जरोखेधारक, ७) नफा,
 ८) मतदान, ९) सहा, १०) कर्जरोखे विश्वस्त ११) संचालक मंडळ
- ग) अ) कर्जरोख्यावरील परतावा १) व्याज
 ब) कर्जरोखे प्रमाणपत्र २) ६ महिन्याच्या आत पाठविणे.
 क) धनको ३) कर्जरोखेधारक
 ड) कर्जाऊ भांडवल ४) कर्जरोखे
 क) संचालक मंडळ ५) कर्जरोखे वाटपाचा अधिकार
- ई) १) कर्जरोखेधारक, २) व्याज, ३) कर्जरोखे प्रमाणपत्र, ४) कर्जरोखे, ५) कर्जरोखे परतफेड अर्ज
 ६) ६
- ज) १) क) संचालक मंडळाची सभा. अ) संचालक मंडळाचा ठराव ब) कर्जरोख्याचे वाटप
 २) क) संचालक मंडळाची सभा ब) कर्जरोख्यांचे वाटप अ) व्याज अधिपत्र

प्रकरण ८ : ठेवीदारांशी पत्रव्यवहार

- प्र.१. अ) १) धनको, २) अल्प मुदत, ३) ३६, ४) ६, ५) अल्प मुदत, ६) खेळते, ७) संचालक मंडळ,
 ८) स्थिर, ९) व्याज
- ब) अ-४) धनको, ब-१) स्थिर, क-५) ठेवीचा पुरावा,
- क) १) व्याज, २) व्याज अधिपत्र, ३) मुदत ठेव पावती, ४) ठेवीची परतफेड, ५) ३६ महिने,
- ड) १) बरोबर, २) बरोबर, ३) चूक, ४) चूक, ५) बरोबर, ६) चूक
- इ) १) लाभांश, २) डिपॉझिटरी
- फ) १) धनको, २) चिटणीस, ३) अल्प, ४) ६, ५) व्याज

- ग) अ) ठेवीदार १) कंपनीचा धनको
 ब) ठेवीवरील परतावा २) व्याज
 क) ३६ महिने ३) ठेवीची जास्तीत जास्त मुदत
 ड) ठेवीची कमीतकमी मुदत ४) ६ महिने
- ई) १) धनको, २) बाहेरील (बाह्य), ३) अल्प, ४) व्याज,
- ज) १) ब) ठेवीची स्वीकृती. क) ठेव पावती अ) ठेवीचे नुतनीकरण
 २) क) ठेवीची स्वीकृती ब) ठेव पावती अ) देय व्याज

प्रकरण ९ : भागपेढी पद्धती

- प्र.१. अ) १) भौतिक स्वरूपात, २) भौतिक, ३) इलेक्ट्रॉनिक, ४) डिपॉझिटरी, ५) मुद्रांक, ६) १९९६,
 ७) बहु, ८) इश्युअर कंपनी, ९) एनएसडीएल, १०) बेनिफिशिअल ओनर, ११) फंगिबल,
 १२) आयएसआयएन, १३) एनएसडीएल, १४) कंपन्यांना, १५) गुंतवणूकदार १६) एनएसई, १७) बीएसई
- ब) अ-६) भौतिक पद्धतीमधील समस्या, ब-१२) १९९६, क-२) १२ वर्णांक/सांकेतांक, ड-८) भागपेढी
 आणि गुंतवणूकदार यांना जोडणे, इ-४) भारतातील दुसरी भागपेढी, फ-१०) इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपातील प्रतिभूतींचा
 परिरक्षक, ग-१४) गुंतवणूकदार.
- क) १) भौतिक स्वरूपातील, २) भागपेढी, ३) भागपेढी, ४) भागपेढी, ५) एनएसडीएल, ६) जर्मनी
 ७) बेनिफिशिअल ओनर, ८) डिपॉझिटरी पार्टिसिपंट, ९) डिमॅट, १०) रिमॅट, ११) फंगिबिलिटी
 १२) आयएसआयएन
- ड) १) बरोबर, २) बरोबर, ३) बरोबर, ४) चूक, ५) चूक, ६) बरोबर
 ७) बरोबर ८) बरोबर ९) बरोबर १०) बरोबर ११) बरोबर १२) बरोबर
- इ) १) प्रमाणपत्र संग्रह संपुष्टात आणणे, २) एनबीएफसी, ३) आरबीआय, ४) राज्य सरकार,
 ५) केंद्र सरकार, ६) पीपीएफ
- फ) १) भागपेढी, २) भागपेढी, ३) १९४७, ४) १९९६, ५) डीपी,
 ६) डीपी, ७) डिमॅट, ८) रिमॅट, ९) भागपेढी १०) आयएसआयएन, ११) एनएसडीएल
- ग) १) अ) डिमटेरियलायझेशन १) भौतिक स्वरूपातून इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात
 ब) भागपेढीचा मध्यस्थ २) डीपी
 क) जगातील पहिली भागपेढी ३) जर्मनी
 ड) सीडीएसएल ४) १९९९
- २) अ) भारतातील पहिली भागपेढी १) एनएसडीएल
 ब) इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपातून भौतिक स्वरूपात २) रिमटेरियलायझेशन
 क) फंगिबिलिटी ३) भेददर्शक क्रमांक नसणे.
 ड) १२ वर्णांक/सांकेतांक ४) आयएसआयएन
- ई) १) भौतिक, २) भौतिक, ३) भागपेढी, ४) भागपेढी, ५) बहु ६) सेबी कायदा, ७) डीपी,
 ८) इलेक्ट्रॉनिक, ९) प्रतिभूतीला, १०) आर.बी.आय.
- ज) १) ब) डिमॅट खाते उघडणे. क) डिमॅट विनंती अर्ज सादर करणे. अ) खात्याचे विवरण मिळवणे.
 २) अ) गुंतवणूकदार इश्युअर कंपनीला प्रतिभूतीसाठी अर्ज सादर करतात. क) इश्युअर कंपनी भागपेढीला भाग वाटपाचा
 तपशील देते. ब) बीओ च्या खात्यात भाग जमा करण्यासंबंधी भागपेढी डीपीला सूचना देते.

प्रकरण १० : लाभांश आणि व्याज

- प्र.१. अ)** १) भागधारकांना, २) लाभांश, ३) संचालक मंडळ, ४) संचालक मंडळ, ५) भागधारक, ६) भांडवल, ७) ५, ८) ३०, ९) समहक्क, १०) अग्रहक्क, ११) लाभांश, १२) केंद्र सरकार, १३) अंतरिम, १४) व्याज, १५) व्याज.
- ब)** **I)** अ-२) नफ्याचा विनियोग, ब-५) देणे बंधनकारक, क-६) संचालक मंडळाकडून निश्चिती व घोषणा, ड-७) संचालक मंडळाकडून निश्चिती व सभासदांकडून घोषणा, इ-१) समहक्क भागधारक.
- II)** अ-३) नोंदणीकृत भागधारक, ब-२) धनको, क-४) न दिलेल्या लाभांशाची शिल्लक रक्कम येथे हस्तांतरित केली जाते, ड-७) न दिलेला/मागणी न केलेला लाभांश, इ-१) लाभांश वाटपाच्या घोषणेची माहिती भाग बाजाराला देणे आवश्यक.
- क)** १) लाभांश, २) वार्षिक सर्वसाधारण सभा, ३) सूचिबद्ध कंपनी, ४) अग्रहक्क भागधारक, ५) समहक्क भागधारक, ६) लाभांश आदेश, ७) ३० दिवस, ८) अंतरिम लाभांश, ९) अंतरिम लाभांश, १०) व्याज.
- ड)** १) बरोबर, २) बरोबर, ३) चूक, ४) बरोबर, ५) बरोबर, ६) चूक ७) चूक ८) चूक ९) बरोबर १०) चूक.
- इ)** १) व्याज, २) भांडवलातून, ३) लाभांश आदेश, ४) लाभांश आदेश.
- फ)** १) डिव्हिडेंड, २) नोंदणीकृत भागधारक, ३) संचालक मंडळ, ४) रोख, ५) वार्षिक सर्वसाधारण सभा, ६) भांडवला, ७) संचालक मंडळ, ८) अग्रहक्क भागधारक, ९) ३० दिवस १०) नियमावली, ११) व्याज
- ग)** १) अ) डिव्हिडेंड १) लॅटीन शब्द
 ब) व्याज २) धनको
 क) वार्षिक सर्वसाधारण सभेमध्ये ३) अंतिम लाभांश
 ड) संचालक मंडळाच्या सभेमध्ये ४) अंतरिम लाभांश
 इ) सरकारी निधी ५) आयईपीएफ
- २) अ) अग्रहक्क भाग १) लाभांशाचा स्थिर दर
 ब) समहक्क भाग २) लाभांशाचा अस्थिर दर
 क) ठेवीदार ३) व्याज.
 ड) ३० दिवसांच्या आत ४) लाभांशाचे वाटप
 इ) न दिलेला/मागणी न केलेला लाभांश ५) लाभांश जाहीर परंतु देय/मागणी नाही.
- ई)** १) नोंदणीकृत भागधारक २) धनको, ३) अंतरिम, ४) साधारण ठराव, ५) ३० दिवस, ६) ५ दिवस, ७) व्याज, ८) समहक्क, ९) समहक्क, १०) व्याज.
- ज)** १) ब) पुरेसा नफा तपासणे. क) संचालक मंडळाची सभा. अ) लाभांशाची शिफारस
 २) अ) लाभांश खात्यात वर्ग. क) न दिलेला लाभांश खात्यात वर्ग ब) आयईपीएफ मध्ये वर्ग
 ३) ब) संचालक मंडळाच्या सभेची सूचना भाग बाजाराला देणे. क) लाभांशाच्या घोषणेची सूचना भाग बाजाराला देणे, अ) सभासद नोंद पुस्तक बंद ठेवणे.
 ४) अ) लाभांश दराचा निर्णय. क) लाभांशाचे वाटप ब) आयईपीएफमध्ये वर्ग
 ५) क) नियमावलीची कायदेशीर परवानगी. ब) संचालक मंडळाच्या सभेत अंतरिम लाभांश ठरवणे व घोषित करणे.
 अ) अंतरिम लाभांशाचे वाटप

प्रकरण ११ : वित्तीय बाजार

प्र.१. अ) १) वित्तीय प्रतिभूती, २) व्यावसायिक विपत्र, ३) अल्प, ४) राजकोष पत्र, ५) भांडवल

ब) अ-५) वित्तीय प्रतिभूतीचा व्यापार, ब-४) अल्प मुदत निधी, क-२) नवीन विक्री बाजार, ड-७) असुरक्षित वचन चिट्ठी,

क) १) वित्तीय बाजार, २) भांडवल बाजार, ३) नाणे बाजार, ४) कॉल मनी/नोटीस मनी
५) राजकोष पत्र ६) प्राथमिक बाजार/नवीन विक्री बाजार

ड) १) चूक, २) चूक ३) बरोबर ४) बरोबर ५) बरोबर ६) चूक ७) चूक

इ) १) भाग, २) व्यापारी पत्रपत्र ३) कॉल मनी मार्केट

फ) १) अल्प, २) व्यावसायिक विपत्र ३) ठेव प्रमाणपत्र ४) प्राथमिक/नवीन विक्री, ५) एक

ग) अ) नाणेबाजार १) अल्प मुदतीचे निधी

ब) शून्य जोखमीचे बंधपत्र २) राजकोष पत्रे

क) दीर्घकालीन निधी ३) भांडवल बाजार

ड) अस्तित्वात असलेल्या प्रतिभूतीची पुनर्विक्री ४) दुय्यम बाजार

ई) १) दुय्यम २) प्राथमिक ३) भांडवल ४) नाणे बाजार

प्रकरण १२ : भाग बाजार

प्र.१. अ) १) प्रतिभूती, २) बीएसई, ३) अडत्या, ४) मंदीवाला, ५) डेट्रेडिंग,

ब) अ-४) गुंतवणूकदारांच्या हिताचे रक्षण करणे, ब-३) एका दिवसात केलेला प्रतिभूतीचा व्यवहार, क-१) भागांच्या किमती वाढण्याबाबत आशावादी, ड-२) भागांच्या किमती कमी होतील अशी अपेक्षा करणारा, इ-६) भारतातील सर्वात जुना भाग बाजार.

क) १) भाग बाजार, २) मुंबई भाग बाजार/बॉम्बे स्टॉक एक्सचेंज, ३) अडत्या, ४) तेजीवाला

ड) १) बरोबर, २) बरोबर, ३) चूक ४) चूक

इ) १) मुंबई भाग बाजार/बॉम्बे स्टॉक एक्सचेंज, २) राष्ट्रीय भाग बाजार ३) दलाल ४) मंदीवाला

फ) अ) भांडवल बाजाराचे नियमन १) सेबी

ब) राष्ट्रीय भाग बाजाराचा निर्देशांक २) निफ्टी

क) अडत्या ३) स्वतःच्या नावावर प्रतिभूतीची खरेदी व विक्री

ड) लंडन भाग बाजार ४) जुना भाग बाजार

ह) १) गुंतवणूकदारांच्या, २) अडत्या, ३) तेजीवाला, ४) स्टॅंग, ५) भांडवल

List of References

Books :

- Company Law and Practice - A comprehensive Text Book on Companies Act 2013 - As amended by companies (Amendment) Act 2019 - Dr. G. K. Kapoor and Dr. Sanjay Dhamija - Taxmann Publications Pvt. Ltd. 24th Edition.
- Companies Act 2013 and Rules and Forms with concise commentary and References - Corporate Professionals, 2019 Edition.
- Taxmann's Corporate Laws - By Anil Kumar.
- Taxmann's Corporate Law and Practice - Majumdar and Kapoor.
- Business Finance - Principles and Problems - By P. V. Kulkarni - Himalaya Publishing House - 1988.
- Financial Management - By Dr. R. H. Shrivastava Pragati Prakashan - 1979.
- Corporate Finance - By B. L. Mathur - Subline Publication - 2002.
- Managerial Finance - Fred Weston and Eugene F Brigham.
- Principles of Corporate Finance - Richard Breakey, Steward Myers.

Websites

- www.aishmghrana.me
- www.compliancesupport.in
- www.caclubindia.com
- www.corporatelawreporter.com
- www.icsi.edu
- www.mca.gov.in
- www.economictimes.com
- www.investopedia.com
- www.cleartax.in
- www.nsdl.co.in
- www.cdslindia.com
- www.sebi.gov.in
- www.bseindia.com
- www.managementstudyguide.com
- www.corporatefinance.blogspot
- www.wikifinancepedia.com

